

1 Moraal en ethiek

Leidende vraag:

Wat is (moreel) goed handelen?

Leerdoelen:

- De student kan morele vragen herkennen.
- De student kent basisbegrippen in de ethiek zoals 'moraal', 'waarden', 'normen' en 'deugden'.
- De student kent de verschillende betekenissen van de begrippen 'vrijheid', 'gelijkheid' en 'rechtvaardigheid' en weet die te hanteren.
- De student kent de theorieën over de morele ontwikkeling van Kohlberg en Gilligan.
- De student kan aangeven wat de relevantie is van deze begrippen en theorieën voor zijn beroep.
- De student kan deze begrippen en theorieën gebruiken om zijn eigen visie op beroeps-ethiek te verwoorden.

Casus: Een gezellig etentje

Anneke en Lianne zitten samen in een restaurant. Ze bestuderen de menukaart. Anneke vraagt zich af wat ze nu eens zal nemen. De scampi's zijn hier heerlijk, maar de vegetarische preitaart met brie lijkt haar ook niet te versmaden. Of zal ze toch een lamskoteletje met tijm en honing proberen? Lianne kijkt alleen naar de vegetarische hoofdgerechten. Ze vindt dat je als mens dieren niet hoort te doden en ze is helemaal fel gekant tegen de bio-industrie. Het is toch schandalig dat dieren in kleine hokjes worden gefokt! Een jaar geleden at ze nog wel eens vis, omdat die een redelijk leven had geleid voordat hij op het bord terecht kwam, maar de Noorse zalm wordt tegenwoordig ook in krappe containers grootgebracht en ziet nooit meer open water. Nee, vlees en vis komen er bij haar niet meer in!

Anneke en Lianne kiezen een gerecht dat ze lekker vinden. Daarnaast heeft hun keuze iets te maken met hun antwoord op de vraag hoe mensen met dieren om zouden moeten gaan. Dat laatste is een morele vraag. Lianne denkt hier over na en maakt een duidelijke keuze, die gebaseerd is op haar persoonlijke normen en waarden.

In dit hoofdstuk wordt besproken wat een morele vraag is. Waar gaat het bij een morele vraag precies over en wat is de relevantie van morele vragen voor het dagelijks leven en voor de professionele rol van de social worker?

Social work en moraal

Een social worker moet goed nadenken over de normen en waarden die zijn professioneel handelen beïnvloeden, want:

- Vaak komen mensen bij een social worker als er problemen zijn die ze zelf niet kunnen oplossen.
- Veel cliënten van het social work komen uit de sociaal zwakkere milieus of hebben bepaalde beperkingen. Daarom zijn ze kwetsbaar.

- Door zijn interventies kan de social worker het leven van mensen ingrijpend beïnvloeden. Daar kunnen mensen van profiteren, maar ze kunnen er ook schade door oplopen.
- Mensen geven vaak vertrouwelijk informatie aan een social worker. Informatie waarvan ze niet willen dat anderen die hoort en waarvan ze hopen dat die niet tegen hen gebruikt gaat worden.
- De social worker moet kunnen verantwoorden waarom hij bepaalde keuzes gemaakt heeft, naar de cliënten, zijn collega's, het 'publiek' en soms ook voor de rechter.

Inleiding

Als iemand nadenkt over morele vragen in zijn persoonlijk leven en in zijn beroep, is het om te beginnen handig als hij de basisbegrippen van ethiek kent, zodat hij helder kan uitleggen wat hij bedoelt. In dit eerste hoofdstuk wordt daarom besproken wat het verschil is tussen 'moraal' en 'ethiek' en wat waarden, normen en deugden zijn. Om een overzicht te krijgen, brengen we vervolgens verschillende soorten ethiek in kaart. Daarna stellen we een aantal fundamentele ethische vragen: gelden dezelfde waarden en normen voor iedereen of zijn waarden en normen cultureel bepaald? Wat bedoelen we precies als we het hebben over vrijheid, gelijkheid en rechtvaardigheid, en wat betekenen deze begrippen voor ons handelen? Ten slotte wordt beschreven hoe mensen een moreel bewustzijn ontwikkelen. Deze basis kan helpen om morele vragen beter te herkennen, te analyseren en te beslechten.

1.1 Moraal

Morele vragen gaan over goed en kwaad, over de manier waarop mensen zouden moeten leven. In het bovenstaande voorbeeld is de keuze uit de menukaart voor Anneke een kwestie van smaak, maar voor Lianne is het een morele kwestie. Voor haar heeft haar keuze alles te maken met haar opvattingen over verantwoordelijk leven, niet alleen in relatie tot haar medemens, maar ook in relatie tot dieren. Anneke beleeft de kwestie niet als een moreel probleem, maar door haar menukeuze heeft ze natuurlijk ook een antwoord gegeven op de vraag of een mens dieren mag eten. Zij vindt dit geoorloofd. We gaan ervan uit dat Anneke en Lianne de vrijheid hebben om te kiezen en dat zij dus verantwoordelijk zijn voor hun keuze. Dat is een essentiële voorwaarde voor moraal. **Morele opvattingen** zijn een antwoord op de vraag hoe men zich als mens goed en verantwoordelijk kan gedragen.

Het woord 'moraal' is afgeleid van het Latijnse woord 'mos' (mv. mores), wat 'zede' of 'gewoonte' betekent. Bij moraal gaat het over waarden en normen. Dat zijn opvattingen over wat waardevol is in het leven. Waarden en normen zijn niet af te leiden uit de werkelijkheid. Ze zijn verbonden aan een levensvisie, aan idealen over hoe het leven zou moeten zijn. Ze geven mensen een richtsnoer, waarmee ze richting kunnen geven aan hun leven. Moraal kan gebaseerd zijn op intuïtie, emoties of rationele overwegingen. Moreel gedrag kan deels ook verklaard worden vanuit biologische processen en vanuit de evolutie. Er zijn allerlei verschillende redenen waarom mensen hun eigen gedrag en dat van anderen goed- of afkeuren. Verplaatse (2008) onderscheidt vijf verschillende moralen:

- De **hechtingsmoraal**, die regelt hoe we omgaan met de mensen met wie we verbonden zijn. In deze moraal gaat het over hechting en empathie. Mensen kunnen zich inleven in mensen met wie ze een band hebben en ze hebben veel voor hen over. Dit is onder meer belangrijk in de relatie tussen ouders en kinderen en in vriendschappen. Als iemand een vriend helpt, zonder dat hij daar zelf beter van wordt, of als hij meeleeft met het lijden van een ander komt dit voort uit de hechtingsmoraal.
- De **geweldmoraal** is een moreel systeem dat regelt hoe we met bedreigende situaties omgaan. Geweld wordt, zeker in West-Europa, gezien als immoreel. De heersende opvatting is dat mensen een conflict met woorden moeten uitvechten en niet met fysiek geweld. Als er sprake is van schaarste gebruiken mensen echter wel geweld om te overleven. Deze moraal speelt een grote rol in oorlogssituaties. Als iemand de moord op een familielid wreekt door de moordenaar om te brengen, is er sprake van een geweldmoraal.
- De **reinigingsmoraal** regelt dat mensen reinheid koppelen aan het goede en besmetting aan het kwaad. Mensen verwerpen zich tegen vreemde stoffen. Ze willen hun omgeving ontdoen van ‘vreemde smetten’, zowel letterlijk als symbolisch. Als mensen de straat opgaan voor een ‘Witte mars’ om de samenleving te reinigen na de moorden door Dutroux, komt dat voort uit een reinigingsmoraal.
- De **samenwerkingsmoraal** speelt een rol in de manier waarop mensen met elkaar samenwerken en waarop ze omgaan met mensen die de samenwerking bedreigen. Mensen werken met elkaar samen om daar beter van te worden. Daarbij is het belangrijk dat ze op elkaar kunnen vertrouwen. Als je bijvoorbeeld online een T-shirt koopt, moet je er op kunnen vertrouwen dat de verkoper dit ook werkelijk opstuurt nadat jij betaald hebt. Als dat niet het geval is, verandert vertrouwen in wantrouwen. Deze moraal speelt ook een rol bij collectieve samenwerking. Door samen te werken, krijgen mensen iets voor elkaar wat ze individueel nooit zouden bereiken, zoals het organiseren van een feest of het uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek.
- Alle bovengenoemde moralen zijn instinctief. Ze bepalen ons gedrag en onze opvattingen over goed en kwaad, maar ze geven ons geen argumenten. De **beginselenmoraal** doet dat wel. Vanuit de beginselenmoraal zoeken mensen naar redelijke argumenten om te onderbouwen waarom een handeling goed of fout is. Als dit systematisch gebeurt, komen we op het terrein van de ethiek. In paragraaf 1.2 wordt dit verder uitgewerkt.

Moraal is niet statisch. Morele opvattingen kunnen variëren afhankelijk van tijd en plaats. Het is bijvoorbeeld lange tijd niet gebruikelijk geweest om je druk te maken over dierenrechten, terwijl er steeds meer mensen zijn die, onder andere vanwege de bio-industrie, vegetariër worden en er nu ook een partij voor de dieren is. Ook vanuit de filosofie wordt er nagedacht over de vraag of dieren tot op zekere hoogte vergelijkbare rechten als mensen zouden moeten krijgen (Singer, 1975 en Nussbaum, 2006).

Micro-, meso- en macroniveau

Morele kwesties spelen op verschillende niveaus. Op **microniveau** gaan morele vragen over de manier waarop je van mens tot mens met elkaar zou moeten omgaan. Morele vragen spelen een rol in alle menselijke relaties: tussen vrienden en familieleden, tussen mensen die elkaar toevallig tegenkomen of tussen hulpverleners en cliënten. Ze kunnen bij-

voorbeeld gaan over de vraag wanneer je een ander helpt. Mensen ontwikkelen in de loop van hun leven opvattingen over dergelijke vragen. Een voorbeeld van zo'n opvatting is de norm 'een mens in nood laat je niet in de steek'.

Op **mesoniveau** maken organisaties morele keuzes, die onder meer hun neerslag vinden in de visie van de instelling. Hierbij gaat het over opvattingen over de missie van een instelling en de manier waarop ze daaraan wil werken. Een instelling kan er bijvoorbeeld principieel voor kiezen om met vrijwilligers te werken, omdat ze veel waarde hecht aan de zorg van mensen voor elkaar.

Morele opvattingen kunnen ook iets zeggen over het **macroniveau**, over de manier waarop de samenleving moet worden ingericht. Het gaat dan over vragen zoals de verdeling van de welvaart of de opvang van vluchtelingen. Dit zijn politieke keuzes. Waarden die hierbij een rol kunnen spelen, zijn vrijheid, gelijkheid, rechtvaardigheid en verantwoordelijkheid. Ook over de manier waarop de samenleving zou moeten worden georganiseerd, vormen mensen in de loop van hun leven een eigen opvatting. Als burgers van deze samenleving kunnen ze bijdragen aan de discussie en de besluitvorming hierover. Vervolgens vormt de wet- en regelgeving die hieruit voortkomt het kader van hun handelen. Ook de social worker heeft te maken met wet- en regelgeving die de morele opvattingen van de maatschappij weerspiegelt. De keuzes die politici bijvoorbeeld maken over de financiering van sociale voorzieningen, bepalen de grenzen van hulpverleners.

We zullen nu eerst een aantal basisbegrippen uit de ethiek onder de loep nemen.

1.1.1 Waarden en normen

Binnen de moraal maken we onderscheid tussen waarden en normen.

Waarden zijn begrippen die omschrijven wat mensen waardevol vinden en waarnaar zij streven. Het zijn idealen die wezenlijk zijn voor de kwaliteit van het leven. Voorbeelden van waarden zijn: rechtvaardigheid, vrijheid, autonomie, gezondheid, solidariteit en betrouwbaarheid.

Normen zijn handelingsvoorschriften, die laten zien hoe je moet handelen. Het woord 'norm' is afgeleid van het Latijnse woord 'norma'. Dat betekent letterlijk 'winkelhaak'. Die kan dienen als richtlijn voordat iemand handelt of als maatstaf achteraf. Je komt de oorspronkelijke betekenis nog wel tegen als iemand onjuist handelt en we zeggen 'Dat is niet in de haak'.

Een waarde kan op verschillende manieren worden vertaald in een norm. De waarde 'naastentliefde' kan voor de ene persoon concreet worden uitgewerkt in de norm dat hij zijn zieke vader dagelijks moet bezoeken, terwijl het voor de ander betekent dat hij zorg draagt voor deskundige hulp. De waarde 'trouw' kan in relaties ook op verschillende manieren tot uiting komen in een norm. Voor de één kan trouw betekenen dat je bij elkaar blijft, wat er ook gebeurt, terwijl de ander deze waarde vertaalt in de exclusiviteit van de relatie, waarnaast geen andere intieme contacten kunnen bestaan.

Als er meningsverschillen ontstaan over normen, kan het nuttig zijn om uit te zoeken wat de achterliggende waarde is. Soms blijkt dit dezelfde te zijn en wordt het conflict minder scherp als beide partijen dit van elkaar weten. Er ontstaat dan ruimte voor wederzijds begrip.

Als mensen zich sterk op normen richten, ontstaat er verstarring. Mensen richten zich dan op regels en vergeten waarom die regels er zijn.

Casus: Intervisie Basics

Het team van de intramurale jongerenopvang 'Basics' heeft afgesproken om in de intervisiebijeenkomst de manier te bespreken waarop ze als groepswerkers met regels omgaan. De aanleiding is een hoogoplopend conflict tussen de groepsleiding en de jongeren over 'je kamer opruimen'. Een belangrijke huisregel is dat de jongeren hun kamer netjes moeten houden. De laatste tijd is de groep hard bezig om de grenzen te testen en de groepsleiding treedt hard op, om duidelijk te maken dat er met hen niet valt te sollen. Een aantal groepsleiders heeft het gevoel dat ze bezig zijn met een uitzichtloze machtsstrijd. In de intervisie bespreken ze waarom een opgeruimde kamer eigenlijk belangrijk is. Het opruimen en organiseren van je eigen kamer schept orde in je leven en het is nuttig om later zelfstandig te kunnen wonen. Uiteindelijk gaat het om de waarden 'welzijn' en de 'ontplooiing van de jongeren'. Ze nemen zich voor om het wat minder te hebben over de rondslingerende kledingstukken en wat meer over het doel van opruimen. Eén van de groepsleiders brengt in dat er ook jongeren zijn die altijd erg braaf en netjes zijn en dat het dan soms juist wel goed is als ze zich gaan afzetten tegen de huisregels. Daarbij is het natuurlijk ook zo dat er verschillende opvattingen zijn over de vraag hoe netjes er opgeruimd moet worden. Als ze zich realiseren dat er misschien meerdere wegen naar Rome leiden, ontstaat er meer wederzijds begrip.

Normen kunnen zich ontwikkelen en worden vaak aangepast aan veranderende contexten. In onze multiculturele samenleving staan daarom veel normen opnieuw ter discussie. Het is bijvoorbeeld in niet-westerse culturen minder vanzelfsprekend dat mensen op tijd komen. 'Beleefdheid' is soms belangrijker. Stel dat iemand een afspraak heeft met de maatschappelijk werker. Hij staat op het punt om de deur uit te gaan, maar dan komt net zijn neef langs. Hij heeft dan de keuze uit twee mogelijkheden: hij kan zijn neef vertellen dat hij nu weg moet en dat hij geen tijd voor hem heeft, of hij kan een praatje maken met zijn neef en te laat op de afspraak verschijnen. De keuze die deze persoon maakt, wordt mede bepaald door zijn of haar culturele achtergrond en de normen die hij of zij vanuit die achtergrond heeft meegekregen.

Casus: Projectverslag

In jouw projectgroep zit Willem. Het is een aardige jongen en je kunt goed met hem opschieten. Er is alleen één probleem: Willem is tevreden met een 5,5 en jij wilt graag betere resultaten halen. Jij werkt er hard voor, want je wilt straks goed worden in je beroep en je vindt het belangrijk dat je goede producten aflevert.

Wat doe je met de verschillende normen van Willem en jou? Denk je dat er een gemeenschappelijke waarde te vinden is?

Fatsoensnormen

Niet alle omgangsnormen zijn morele normen. Er zijn ook **fatsoensnormen**. Het is bijvoorbeeld een ongeschreven regel dat studenten tijdens een hoorcollege niet horen te sms'en. Binnen verschillende groepen zijn er soms ook andere gedragsregels. Voor veel Nederlanders is het bijvoorbeeld niet gepast om vlak voor het eten onaangekondigd bij iemand op bezoek te gaan. Veel immigranten delen deze regel niet en vinden het juist onbeleefd als je geen extra voedsel in huis hebt voor spontane bezoekers. Veel autochtone Nederlanders houden zich aan de regel dat je om zes uur hoort te eten, terwijl men in andere landen vaak pas eet als men honger heeft.

Ook in het sociaalagogisch werk gaat men uit van fatsoensnormen. Er zijn bijvoorbeeld opvattingen over het op tijd komen voor afspraken of over de vraag welke kleding in de werksituatie wel of niet gepast is. Zo zijn er stageplaatsen waar de student in pak moet verschijnen of waar sexy kleding niet gewaardeerd wordt. Dit zijn omgangsregels die belangrijk kunnen zijn voor mensen. Het zijn conventies, 'goede manieren', die vastleggen wat wel en niet hoort. Dit noemt men ook wel 'kleine ethiek' of etiquette. De grens tussen fatsoensnormen en morele normen is niet scherp. Toch blijkt uit onderzoek (Turiel, 1983) dat jonge kinderen al een onderscheid maken tussen verschillende soorten regels en normovertredingen. Als kinderen vertellen wat het verschil is tussen het overtreden van een conventie, zoals A: 'Jan steekt zijn vinger niet op in de klas als hij iets wil vragen' en het overtreden van een morele norm, zoals B: 'Jan steekt zijn vinger in het oog van Klaas als hij het antwoord niet weet' (Verplaatse, 2008), zijn er vier criteria te onderscheiden:

- Ernst: een morele normovertreding (B) is ernstiger.
- Straf: de straf voor een morele normovertreding (B) is zwaarder.
- Regelcontingentie: morele normen zijn niet/minder afhankelijk van 'toevallige' regels. Stel dat het schoolreglement het gedrag in situatie B toestaat, dan blijft het volgens de kinderen toch een onjuiste handeling.
- Autoriteit: morele normen zijn niet/minder afhankelijk van de goedkeuring door een autoriteit. Stel dat de juf het gedrag van Jan in situatie B goedkeurt, dan blijven de kinderen van mening dat het niet mag.

Juridische normen

Naast morele normen en omgangsnormen zijn er **juridische normen**. Juridische regels sluiten meestal aan op opvattingen over wat een goede maatschappij is en op morele regels die veel mensen delen. De morele regel 'Gij zult niet doden' is bijvoorbeeld vastgelegd in een wet. Ook de social worker heeft te maken met juridische normen. Het is bijvoorbeeld wettelijk vastgelegd dat cliënten hun dossier mogen inzien. Deze wetgeving bepaalt de kaders van social work. Het is ook mogelijk dat een handeling tegen de wet ingaat, maar wel door veel mensen als moreel juist wordt gezien. Zo zijn er bijvoorbeeld mensen die uitgeprocedeerde asielzoekers opvangen. Volgens de overheid zijn deze mensen 'illegaal', maar vanuit de waarde 'naastengeliefde' en 'rechtvaardigheid' hebben individuele mensen en soms ook gemeenten toch voor opvang gezorgd. In oorlogstijd zijn er natuurlijk ook verhalen van mensen die vervolgd werden lieten onderduiken en voedselbonnen stalen. Mensen die aan dezelfde kant staan, vinden dat heldhaftig gedrag, terwijl het op dat moment tegen de heersende wet ingaat.

1.1.2 Deugden

Casus: Een goed hart

In 2011 kwam Mariko Peters, een lid van de Tweede Kamer, in opspraak. Zij had in haar vorige functie, als diplomaat in Kabul, een positief advies uitgebracht over de subsidieaanvraag voor een cultuurproject dat was ingediend door de man die later haar partner werd. E-mails uit de periode waarin dit speelde, wekken de indruk dat er toen ook al sprake was van vriendschappelijke contacten tussen Peters en deze man. Het was de vraag of zij juist gehandeld had. Het is in strijd met de waarde 'integriteit' om te adviseren over een subsidieaanvraag van een persoon waar een diplomaat mee bevriend is. Bij Buitenlandse Zaken zijn ook normen die dit verbieden, om mogelijke belangenverstrengeling te voorkomen. De partijgenoten van Mariko Peters waren echter van mening dat zij weliswaar onhandig was geweest, maar dat zij handelde vanuit 'een goed hart'.

We kunnen de juistheid van het moreel handelen afmeten aan de waarden en normen die daarbij zijn gevolgd. We kunnen ook kijken naar de persoonlijke eigenschappen van waaruit de persoon heeft gehandeld. Een min of meer vaste, goede eigenschap van een persoon, die ertoe leidt dat hij moreel juist handelt, noemen we een deugd.

Deugden zijn bijvoorbeeld: moed, zorgzaamheid, naastenliefde, hoop, respect, integriteit en zuinigheid. Veel deugden komen overeen met waarden of zijn aan waarden te koppelen. Het verschil is dat waarden abstracte cognitieve begrippen zijn, terwijl deugden aan een specifieke persoon zijn gekoppeld. De waarden zijn verinnerlijkt. Ze zijn een onderdeel geworden van het karakter van de persoon. Het kan per cultuur verschillen wat men beschouwt als deugd en wat niet. In de Trojaanse oorlog beschouwden de Grieken Achilles als een held, omdat hij strijdlustig was. Tegenwoordig wordt deze eigenschap door de meeste mensen niet als een deugd gezien. In onze tijd is zorgzaamheid een voorbeeld van een deugd die hoog staat aangeschreven, zeker in de sociaalagogische beroepen. Er is zelfs een ethische theorie op gebaseerd, de zorgethiek. In hoofdstuk 2 wordt hier verder op ingegaan.

Begrip	Definitie	Voorbeeld
Waarde	Ideaal, dat wezenlijk is voor de kwaliteit van leven	Rechtvaardigheid
Norm	Handelingsvoorschrift	Geef mensen gelijke kansen
Deugd	Goede eigenschap die de handelwijze van de mens bepaalt	Integriteit

1.2 Ethiek

Ethiek komt van het Griekse woord ‘ethos’ en dat betekent ‘zede’ of ‘gewoonte’. Het betekent ook wel ‘gemeenplaats’, een plaats waar gemeenschappelijke mores gelden en geleerd worden (iemand mores leren). Oorspronkelijk betekent ethiek dus hetzelfde als moraal. Tegenwoordig verstaan we onder ethiek ‘een systematische reflectie op morele vragen, op basis van rationele argumenten’. Moraal kan, zoals we in paragraaf 1.1 gezien hebben, gebaseerd zijn op intuïtie. Mensen kunnen intuïtief anderen helpen, samenwerken of vijanden uit de weg ruimen. Ze kunnen allerlei opvattingen hebben over de vraag of hier sprake is van goed of kwaad. Dit noemen we moraal. Als mensen afstand nemen van hun instinctieve gedrag en op een redelijke manier het verschil tussen goed en kwaad kunnen beargumenteren, komen we op het terrein van de ethiek. Er zijn verschillende manieren om systematisch na te denken over morele vragen.

Begrip	Definitie	Voorbeeld
Descriptieve ethiek	Beschrijvende ethiek	Beschrijving van de opvattingen van psychologen over het beroepsgeheim
Prescriptieve of normatieve ethiek	Voorschrijvende ethiek	Beroepscode Utilisme
Meta-ethiek	Ethiek die fundamentele morele vraagstukken bestudeert	Zijn waarden universeel of cultuurgebonden?

Descriptieve ethiek

Descriptieve (beschrijvende) **ethiek** beschrijft de moraal in een gemeenschap. Het gaat hier over feiten: hoe gedragen mensen zich in morele kwesties en welke argumenten gebruiken ze hierbij. Iemand kan bijvoorbeeld beschrijven hoe verschillende bevolkingsgroepen over eerwraak denken, wat hun argumenten hiervoor zijn, wanneer ze vinden dat eerwraak gerechtvaardigd is en wat ze doen om de normen rond eerwraak te handhaven. Dit kan hij feitelijk beschrijven, zonder er zelf een mening over te geven.

Prescriptieve of normatieve ethiek

Iemand kan er ook over nadenken wat de argumenten pro en contra van een bepaalde handeling zijn, en daar vervolgens een standpunt over innemen. Dan reflecteert hij op de moraal en probeert de principes van de moraal kritisch te onderzoeken. Hij kan ook proberen om nieuwe uitgangspunten te vinden voor morele keuzes. Op dat moment gaat het niet meer over feiten, maar over waarden. Het gaat er niet om hoe mensen zich feitelijk gedragen of hoe ze feitelijk denken, maar hoe mensen zich zouden moeten gedragen. Dit noemen we **normatieve ethiek**. Vanuit de normatieve ethiek kan worden geprobeerd om algemene principes te vinden waarmee kan worden bepaald wat moreel juist gedrag is. Er zijn verschillende ethische theorieën ontwikkeld, waarvan er een paar behandeld worden in het volgende hoofdstuk. Deze theorieën pretenderen voor alle mensen te definiëren welke principes ze zouden moeten hanteren als ze moreel willen handelen. Het gaat hierbij niet om

een beschrijving van het feitelijke gedrag van mensen, maar om een voorschrift. Daarom noemen we dit **prescriptieve** (voorschrijvende) **ethiek**.

Beroepsethiek

Het is ook mogelijk om voor bepaalde beroepsgroepen specifieke morele regels voor te schrijven. Dan spreken we van **beroepsethiek**. Beroepsethiek kan descriptief zijn. Een beschrijving van de morele opvattingen en keuzes van een beroepsgroep gaat over feitelijk gedrag en is dus descriptief. Als een onderzoeker beschrijft hoe social workers omgaan met het beroepsgeheim, is dit een voorbeeld van beschrijvende beroepsethiek. Als de beroepsethiek voorschrijft hoe een beroepsgroep moreel verantwoord moet handelen, wordt dat prescriptieve beroepsethiek genoemd. Dat is bijvoorbeeld het geval in de **beroepscode**s die in dit boek behandeld worden. Daarin schrijft een beroepsvereniging aan haar leden voor hoe zij zich in hun beroep moeten gedragen. De leden blijven echter altijd zelf verantwoordelijk voor hun morele beslissingen! Een code geeft richting aan het beroepsmatig handelen en is een hulpmiddel bij de besluitvorming bij morele vraagstukken of dilemma's. Omdat normen en waarden veranderen, is het aan te bevelen om hier kritisch over te blijven nadenken en ze zo nodig bij te stellen. Daarom worden de beroepscode's regelmatig herzien.

Meta-ethiek

Een derde type ethiek is de **meta-ethiek**. Het voorvoegsel 'meta' is Grieks en betekent 'boven'. Het gaat hierbij namelijk over morele vraagstukken van een hoger abstractieniveau. Meta-ethiek reflecteert op betekenis, herkomst en geldigheid van visies op goed en kwaad. Het is bijvoorbeeld de vraag of een universele ethiek voor iedereen mogelijk is, of dat moraal altijd cultuurgebonden is en zich aanpast aan de culturele omstandigheden. Het is ook de vraag hoe vrij mensen zijn in hun handelen en in hoeverre ze dus moreel verantwoordelijk zijn te houden voor hun daden. Dit zijn vragen waar de meta-ethiek zich mee bezighoudt.

We zullen nu eerst ingaan op een aantal van deze fundamentele meta-ethische vragen:

- Zijn waarden universeel of cultuurgebonden?
- Zijn mensen vrij en dus verantwoordelijk voor hun daden?
- Hoe vrij moet een staat zijn burgers laten?
- Zijn mensen gelijk?
- Hoe ziet een rechtvaardige samenleving eruit?

1.2.1 Cultureel relativisme of universele waarden

Gelden voor iedereen dezelfde waarden of staan waarden altijd in een culturele context en moeten ze vanuit die context beoordeeld worden? In 1948 is de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens opgesteld en ondertekend door alle leden van de Verenigde Naties. De verklaring is gebaseerd op de gedachte dat bepaalde rechten voor alle wereldburgers gelden. Overigens betekent dat niet dat alle mensen ook krijgen waar ze recht op hebben. Het betekent wel dat de overheid erop kan worden aangesproken als de condities niet overeenstemmen met deze rechten. De overheid moet zorgen voor voorzieningen, zoals de toegankelijkheid van onderwijs en de veiligheid van de burgers. Hieraan is te zien dat